

քէն զատ ուշագրաւ է ի դէպ շարահետաւ մասնակի նկարագրութիւնն ու պատմութիւնը մեր այդ գաղթին, զոր առանձինն իրը ոչ կարողալը ոմանց համար եթէ հաճելի չըլլայ ալ, հոս այս ձեւին մէջ հաւանաբար ակործին ու գոհացուցիչ պիտի երեւի:

Վէպիկները սիրուն են առհասարակ, բայց փորձիկ դիտողութիւն մ'ունինք «Հայու հոգի»ի մասին: Եթէ տրուած բոլոր մանրամասնութիւնները պատմական չեն իրապէս, մարդ յուսախար կ'ըլլայ, եւ ընթերցողներէն շատ շատերը ապահովաբար պիտի չգոհանան, ու պիտի չսիրեն այն «Հայու հոգի»ն որ Ոսկանինն է, եւ կ'ուզուի երեւան բերել աղային կրած սոսկալի մահուան միջոցին «Օ՛հ, ի՛նչ լաւ է այս առաւուռն, ի՛նչ լաւ է որ հայու պէս կը մտնիմ»... աղաղակովը, որքան ալ անկեղծ ըլլայ ան: Մենք ասանկ առիթներով հեղանքի համար կը գործածենք «կսիծու փառք Աստուծո» բացատրութիւնը:

Դիրքին Թափառումներն Արձակ էջեր քաշմանը գրական արժէք կը ներկայացնեն: Անոնց երկուքին ալ ներշնչումին աղբիւրը սէրն է, սէրը կնոջն ու մեր «Դրախտովայր երկրին» Հայաստանի, որուն փիւնիկի մը հանգոյն յաւնելին ու ազատութեան դրօշ պարզելը առն կու տան «Գեղոցի ի փառս յարուցեալ Հայաստանի» գեղեցիկ էջին: «Գեղոցի»ն ոչ նուազ, ու թերեւս անոր չափ աղուոր են Վասպուրականցիներու առաջին նահանգէն ետք 1916-ին գրուած «Մեղայն»ն եւ «Տարի մը դէպի հոս» հատուածները, որոնց վերջինը Ա. Ահարոնեանի «Յարգանք մեզ»ին կազմն ու ոգին, եւ է. Ակիւնիին «Գեղի Մեկիր»ին կտորին շունչն ունենալ կը թուի տեղ տեղ, զերծ սակայն երկուքին ալ հոս ետորական ու յեղափոխական դրոշմէն: Ասիկա ներքողեան ձօն մըն է, ապրուած անցեալի մը պանծալի յիշատակներովը խանդավառ պանդուխտ գրագէտին կողմէ՝ Վասպուրականցիներու Ապրիլեան Հերոսամարտին առթիւ իրենց ինքնութիւնը պահպանելու անսկան առաջադրութեամբ՝ նպատակին սիրոյն անձնական կամ կուսակցական գծուծ նկատումներէ սրբուած ու սերտօրէն եղբայրացած հայորդիներու հաւաքաբար յայտնաբերած առաքինութիւններուն, անոնց նուիրումին, հաւատարմութեան, հնարամտութեան, քաջութեան, ու ասոնց իբր արդիւնք արիւն արցունքի ու կենաց մահու այդ ռեզ զօրութուն Այգեստանի մէջ համախմբուած հայութեան մէջ ստեղծուած ոգեւորութեան. եւ ապա շահուած յաղթանակներուն:

«Այսպէս Ապրիլեանք»ը մեր յետ պատերազմեան երեւոյց գրական երկերու լուազոյններէն է:

Ան այտուհետեւ մեր մէջ նոր պատրաստուելիք հայերէնի բարձրագոյն ձեւերակներուն համար, ինչպէս նաեւ օտնուելիք գրական ու հայրենասիրական հանդիսութեանց առթիւ արտասանութեան յարմար, ընտիր կտորներ կրնայ հայթայթել, եւ ասիկա պէտք մըն է այժմեական:

ԶԳՕՆ ՎՐԴ. ՏԵՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆ

## ՍԻՌՆԵ ԼՈՒՍԱՔԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Սուրբարայոյէն Պ. Հայրապետ Յակոբեան ազգայինը ասկէ յառաջ նամական մը կը տեղեկացնէր թէ Մեծ Պահոց ժամանակ եկեղեցիներու ոմանց մէջ, ծածկուած սեւեռներ վարադոյրի առաջ, տնկուած կը տեսնենք մեր Տէր Յիսուսի նկարուած խաչափայտը, իսկ ոմանց մէջ ոչ, բաւականաչափ միայն սեւ վարադոյրով կամ վարադոյրի վերայ կարուած կամ ասեղնագործուած խաչով: Պ. Հայրապետ կը խնդրէ ՍԻՌՆԻ խմբագրութիւնէն որ փութայ պարզելու թէ՛ համաձայն հայ եկեղեցւոյ աւանդութիւննեցի ուն կամ կանոններուն ո՞րն է ուղիղը եւ պարտադիրը. չկա՞ն արդեօք այս մասին օրէնքներ եւ կարգեր, եւ եթէ կան, ո՞ր գիրքերուն մէջ կը գտնուին աւանդ, որպէսզի եկեղեցւոյ պաշտօնականները հնարաւորութիւն ունենան անոնցմով առաջնորդուելու. իսկ եթէ գոյութիւն չունին այդպիսիները, կ'աւելցնէ յիշեալը՝ թէ պէտք է որ հոգեւոր ծայրադոյն Իշխանութիւնը հոգ տանի պատրաստելու այդպիսի հրահանգներ, եայլն:

Այս ազգայինին յուզած խնդիրը կրօնական ծիսական է, եւ արդարեւ բացատրութեամբն պէս կը կատարուի այժմ հայ եկեղեցիներուն մէջ: Մեծ Պահոց տառն հայ եկեղեցիներէն ոմանք ծածկուած վարադոյրին առջեւ կը դնեն կամ կը կախն խաչելութեան պատկեր մը, այլք պարզ խաչ մը նոյնի վրայ, եայլն: Հայ եկեղեցւոյ աւանդութիւն մ'է աս՝ թէ պէտք է որ Մեծ Պահոց ժամանակ խաչելութեան պատկեր մը զետեղուի վարադոյրին առջեւ. կը կարծեմ թէ նոյն ծիսական սովորութիւնը շատ հինէն կուգայ եւ ունի իրեն խորհրդանշանութիւնը, ոչ թէ ապաշխարութեան օրերուն մէջ խաչեալ Փրկչին չարչարանքը յիշելու, այլ անոր յաղթանակը: Դրիստոնէական հնախօսութիւնը կը յայտնէ թէ պարզ խաչերու գործածութիւնէ վատ, Դ. եւ Ե. դարերու մէջ Դրիստոսի խաչելութեան պատկերը՝ նկար կամ քանդակ գործածական էր ի սկզբան միայն բարեպաշտ մաս,

նաւորաց և ապա հրապարակային ծիսական պաշտամունքի համար, իբր յաղթանակը եկեղեցւոյ՝ ընդդէմ հեթանոսութեան նոյն պատկերները նախնական ձեով ցոյց կուտային խորիսխ մը՝ որուն վրայ բնութաւած էր Յիսուս Բրիստոսի խորհրդանշանը եղող ձուկ մը, յետոյ նոյն պատկերը վերածուցաւ քառաթե խաչի մը որուն վերայ կը գետնադէպ գառն մը՝ իբր պատկերն Յիսուսի. այս կերպ պատկերներ տարածուած էին հին եկեղեցիներու մէջ, ինչպէս ցոյց կուտայ հնախոսութիւնը:

Ինչպէս գիտենք պատմութիւնէն, զանազան հերետիկոսութիւններ Գողգոթայի գոհին իրականութիւնը այլալեզբին. և քրիստոնէական քանի մը երկիրներու մէջ Բրիստոսի խաչելութեան պատկերները տեսանելի չէին, և Բրիստոսի մարգկային բրնձութեան նկատմամբ կը տածէին այլ ընդայլոյ ըմբռնումներ՝ ոչ ուղղափառ: Արեւելքի մէջ ալ խաչի նշանը չափազանցօրէն խորհրդանշական (symbolique) զարգ մը դարձած էր: Բրիստոնէական արուեստին մէջ խաչելութեան պատկերի ներմուծումը արդարեւ հակադեցութիւն մ'էր ընդդէմ վերոյիշեալ ուղղափառ ըմբռնումներուն. ուստի շատ կանուխէն օրոշուցաւ ներկայացնել Գողգոթայի տեսարանը իր բոլոր մանրամասնութիւններով, հաստատել թէ Բրիստոս իրապէս չարչարուած էր մարդոց վերկութեան համար, մարգկային բրնձութեամբ, հաւատացելոց ցոյց տալ թէ Անոր չարչարանքները ունայն երեւոյթ մը չէին, այլ վշտագին իրականութիւն մը: Զ. և Է. դարերուն, Արեւելքի մէջ մանաւանդ ծագած էին աստուածարանական վէճեր, եկեղեցին անդրադառնալով անոնց՝ պէտք էր տալ այնպիսի բացատրութիւն մը՝ որ եթէ անցելոյն մէջ Բրիստոսի խաչելութեան պատկերը հեթանոսութեան վրայ եկեղեցւոյ յաղթութիւնը ցոյց կուտար, նոյն վէճերուն առթիւ ալ Բրիստոսի մարգկային բնութեան և մարմնաօրութեան յաղթանակը ըլլար ան: Այս մեկնակէտէն էր որ եկեղեցին 692ին Տրուզեան ժողովին (Կ. Պոլիս) ԺԱ. կանոնով կը պարտադրէ քրիստոնեաները «որպէսզի Փրկչին պատկերները ներկարեն այնպէս մը՝ որպէսզի մենք կարողանանք տեսնելու բանն Աստուծոյ ամբողջ վսեմութիւնը Անոր խոնարհութեան մէջէն,

պէտք է որ պատկերահանը առաջնորդէ մեզ մարմնով կենդանի, չարչարուող, մեր փրկութեան և աշխարհի փրկագործութեան համար մեռնող Յիսուսի յիշատակին» (Mansi):

Է. և Ը. դարերէն վերջ ընդհանուր դարձած են եկեղեցեաց մէջ խաչելութեան պատկերները, և յայտնի է որ վերոյիշեալ ուղղափառ խորհրդածութեանց համաձայն հայ եկեղեցին ալ հինէն ի վեր ընդգրկած է խաչելութեան պատկերին ծիսական պահանջը, և աւանդաբար յարմար տեսնուած է որ Մեծ Պահոյ ապաշխարութեան օրերուն ի տես ժողովրդեան զրուի փակեալ սեղանին վարագոյրին վրայ նկարուած եւ կամ գտնէն խաչելութեան պատկեր մը, ի յիշատակ եկեղեցւոյ յաղթանակին ընդդէմ հեթանոսութեան ինչպէս նաեւ ընդդէմ մեղաց, Տէր Յիսուսի ճշմարիտ մարդկութեամբն ու մարմնաօրութեամբն: Մենք հայ եկեղեցւոյ այդ սովորութիւնը կանոնական կը գտնենք. հին աւանդութիւն մ'է. պէտք ալ չկայ նոր հրահանգներ տալու. բոլոր հայ եկեղեցիները պէտք է հետեին անոր: Բայց հոգեւոյս Օրմանեան Սրբազան տեսէք ինչ կը գրէ Աղգ. Հիւանդանոցի 1906ի Ընդարձակ տարեցոյցին իր «Ծիսական Բառարան»ին (էջ 182) պատկերաւոր տակ, «... ի դէպ է յիշել որ Պահքի օրերը փակեալ վարագոյրին վրայէն կախուած խաչելութեան պատկերը որ իբր ծիսական պահանջ կը նկատուի, բայց իբր քոյն հանգին է: Վարագոյրը կը գոցուի և սեղանին պատկերը կը փակուի, ապաշխարութեան գաղափարը դարգացնելու և աստուածային տեսութեան զրկման ազդեցութիւնը ներգործելու համար դարձեալ վարագոյրին վրայէն նորէն պատկեր դնել՝ այդ հիմնական զիտումը կը տկարացնէ. որչափ և ցաւագին ու սրտախոյզ ըլլայ խաչելութեան պատկեր մը: Նոր սովորութիւնը յոռաջ եկած է կ'երեսայ վարագոյրը պատկերադարձելու արուեստէն, որուն հնազոյն օրինակները կը գտնուին Էջմիածնի մէջ Հնդկաստանէն եկած, և յետոյ Կ. Պոլսոյ մէջ ալ շինուած են, և Մեծ Պահոյ համար խաչելութեան և Չարչարանաց պատկերներով զարդարուած վարագոյրներ պատրաստուած են, որոնք որ այդպիսի վարագոյրներ չեն ունեցեր,

պատկերով մը զայն փոխանակել սկսեք և այսպէս այլևս տարածուած սովորութեան մը առիթ ընծայած ենք։

Մեր կարծիքով սակայն, ըլլայ վարագոյրի վրայ նկարուած, ըլլայ ուրոյն խաչելութեան պատկեր մը վարագոյրին առջև դրուած, ապաշխարութեան ունէ գիտում չի տկարացներ, վասնզի Աւագ սեղանին պատկերը Աստուածածնի պատկերն է և ի տես դրուած խաչելութեան պատկերը քրիստոնէական ուրիշ խորհուրդ կը ցուցնէ, ինչպէս բացատրեցինք վերև. և հայ եկեղեցին զարեւի ի վեր ընդունած և կիրարկած է զայն։

Որչափ որ՝ ոմանց կողմէն՝ Զենոբ Գլխի պատմութիւնը և Ագաթանգեղոսը յետին դարուց գործեր նկատուին, բայց դարձեալ անոնք իրենց մէջ կը կրեն Հայոց քրիստոնէութեան ծագման բարձր հնութիւն մը և մանրամասնութիւններ կը պարունակեն Ս. Լուսաւորչի քարոզութեան և Հայոց նախնական քրիստոնէական կեանքին վերաբերութեամբ. նոյն պատմիչներէն առաջինն է որ կը յիշէ թէ Ս. Գրիգոր և Ս. Տրդատ յաղթական խաչեր կանգնած էին Տարսնի բարձր բլուրներու վրայ ի տես հաւատացիոց, իսկ հայերէն Ագաթանգեղոսը Ս. Լուսաւորչի բերանը կը գնէ (էջ 68) հետեւալ խօսքերը «... և փոխանակ զրոշելոյ փայտիցն, զիսաչ իւր կանգնեաց ի մէջ տիեզերաց, զի որով սովոր իցեն երկիրպաղանել փայտի, սովորականաւ ընդելականաւ հաւատացեն երկիրպաղանել խաչին փայտի, և որ ի վերայ լորս պաշկերն և մարդայեան խցի, զի ի վերայ խաչին ասէր այսպէս ...»։

Այս խօսքերը ապացոյցներ են թէ Քրիստոսի խաչելութեան պատկերը հինէն ի վեր գոյութիւն ունէր քրիստոնէից մէջ և ապա ծիսական պահանջով մը ներմուծուեցաւ եկեղեցեաց մէջ վերագոյն բացատրուած խմատով զոր կը յայտնարեւէ Հայաստանեայց եկեղեցին Մեծ Պահոց մէջ խաչելութեան պատկերը գնելով ի տես հայ հաւատացիոց։

Մ. Ե. Ա.

Վաղուց է ընթերցող մը Գագայէն (Տիար Վ. Աբրահամեան) հարցուցած եր մեզի քե ի՞նչ տարբերութիւն կայ Հայ Առաքելական, Բողոքական եւ Կաթոլիկ եկեղեցիներու միջեւ։ Ասոնք ի՞նչ կը դաւանին իրարմ տարբեր, ո՞րը միւսին մօտ է, եւ ասոնց բաժանումները ե՞րբ եղած են։

Հարցումը շատեց եղած է քեւ, բայց վստահ ենք որ անիկա շատ մը հայ բնիկներու մօտին համար միշտ խնդիր մը եղած է։

Գոհացուցիչ պատասխան մը մեծ գիրք մը գրելով միայն կարելի է տալ. բայց երկար առ այժմ յետաձգելով՝ կարն ի կարնոյ աշխարհի քննիք։

Հայոց. Առաքելական եկեղեցին կ'ընդունի միայն Տիեզերական առաջին ժողովները, գումարուած 325-ին, 381-ին և 431-ին Ք. Ե., Տեառն մերոյ աստուածութիւնը ուրացողներու դէմ, Անոր մարդկութիւնը ուրացողներու դէմ, և Անոր մէջ երկու անձ դաւանողներու դէմ։ Մեր եկեղեցին այս երեք ժողովներու դրածէն (որ մեր Հաւատալի մէջ կ'ամփոփուի) աւելի բան քրիստոնէական փրկութեան համար անհրաժեշտ չնկատուի։ Կաթոլիկները այս երեքն յետոյ տակաւին բազմաթիւ ժողովներ կ'ընդունին և անոնց որոշումները պարտադիր և անհրաժեշտ կը նկատեն։ Բողոքականները բնաւ ժողով չեն ընդունիր. ամէն մարդ ազատ է իր ուզածին պէս մեկնելու Ս. Գրքը, և ոչինչ ունին մեր Հաւատալին համապատասխանող, և, հակառակ մեզի և Կաթոլիկներուն՝ Տէր Յիսուսէն ի վեր սերունդէ սերունդ եկած աւանդութիւնը կարեւոր չեն նկատեր։

Հայոց եկեղեցին կ'ընդունի թէ բոլոր հին եկեղեցիները (Հռոմէական, Յոյն, Ասորի, Հապէշ և այլն) ճշմարիտ և ընդհանրական եկեղեցի մաս կը կազմեն, միայն թէ անոնք առաւել կամ պակաս սխալ գաղափարներ և սովորութիւններ ունին։ Կ'ընդունի թէ միութեան կապը էական բաներու ընդունելութեան մէջ է (Հանդանակ, Խորհուրդներ և այլն)։ Իսկ ամէն ազգ կրնայ իր կրօնական պետն ունենալ և անոր հնազանդիլ։ Կաթոլիկը՝ ո՞վ որ Պապին հնազանդիր և հոռմէական եկեղեցի